

3. Вплив суспільних змін на розвиток української мови : монографія / Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, В.І. Критська, Т.К. Пуздирева, Ю.В. Романюк ; відп. ред. Є.А. Карпіловська. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 444 с.
4. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
5. Литвиненко Н.П., Місник Н.В. Українська медична термінологія у фаховій мові лікаря : навчальний посібник для студ. вищ. мед. навч. закл. освіти III-IV рівнів акредитації / Нац. мед. ун-т ім. О.О. Богомольця. 2-е вид., допов. Київ : Книга Плюс, 2001. 173 с.
6. Михайленко Л.Л. Динаміка суспільно-політичної лексики української мови кінця XX – початку XXI століття (на матеріалі мови українських засобів масової інформації) : дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2009. 217 с.
7. Місник Н. Аналітичні терміни у складі термінологічної клінічної медицини. *Українська термінологія і сучасність*. Київ, 2001. Вип. 4. С. 193–194.
8. Навальна М.І. Динаміка лексикону української періодики початку XXI ст. : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 328 с.
9. Навальна М. Нові тенденції вживання медичної лексики в українській періодиці. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія «Лінгвістика і літературознавство»* : міжвуз. збірник наук. ст. / гол. ред. В.А. Зарва. Бердянськ : БДПУ, 2011. Вип. XXIV. Ч. 3. С. 374–384.
10. Онищенко І.В. Категорія оцінки та засоби її вираження в публіцистичних та інформаційних текстах : дис. ... канд. філол. наук. Кривий Ріг, 2004. 195 с.
11. Ракшанова Г. Взаємозв'язок семантичної структури та прагматичної інформації науково-технічного терміна. *Українська наукова термінологія. Суспільні та гуманітарні науки* : збірник матеріалів наук.-практ. конф. Київ, 2010. № 3. С. 260–277.
12. Рудніченко Н.М. Дискурс електронних засобів масової комунікації в інформаційному суспільстві : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2009. 20 с.
13. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда ; Інститут мовознавства АН УРСР. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
14. Стишов О.А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2003. 388 с.
15. Стишов О. Як змінюється лексикон сучасної української періодики? *Українська мова*. 2011. № 4. С. 132–136.
16. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. слів і словосполучень / уклад. : О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2006. 789 с.

УДК 811.161.2'367

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-2.14>

АПОЗИТИВЕМА-ВОКАТИВ: СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНІ ОЗНАКИ ТА СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ

APPOSITIVE VOCATIVE: SEMANTIC AND GRAMMATICAL FEATURES AND STYLISTIC FUNCTIONS IN BELLES-LETTERS TEXTS

Рабчук І.Ю.,

orcid.org/0000-0003-2865-4551

*аспірантка, викладачка кафедри української мови і літератури
Національного університету «Острозька академія»*

У статті з'ясовано, що ознаками апозитивної синтаксеми наділені дві групи вокативів: ті, що дублюють семантико-синтаксичну функцію граматично пов'язаного з ними займенника II особи, додатково характеризуючи його (за М. (Мар'яном) Скабом, модель «Ти, адресате, ...»); ті, що пояснюють, уточнюють, характеризують попередній вокатив чи надають йому елементів оцінного значення (за М. (Мар'яном) Скабом, модель «Адресате, адресате, ...»). Визначено, що типовим вираженням апозитивеми-вокатива є кличний відмінок, хоча у випадках, коли роль адресата виконує неістота, його може замінювати називний, на який, відповідно, нашаровується тропеїчна функція.

Закцентовано увагу на тому, що в художніх текстах надзвичайно широко представлена апозитивеми-вокатив моделі «Ти, адресате, ...», яка здатна розташовуватися в препозиції чи в постпозиції щодо займенника II особи, у суміжній із ним чи дистантній позиції. Роль апозитивеми-вокатива при займенниках *ти, ви* можуть виконувати антропоніми (у номінативній та уточнювальній функції) чи апеллятиви (у характеризувальній). Займенники II

особи, при яких функціують апозитивеми-вокативи, можуть бути виражені як прямим, так і непрямыми відмінками з прийменниками чи без.

Установлено, що в художньому тексті апозитивеми-вокативів здатна виконувати художньо-образну (тропеїчну) й аксіологічну функцію (бути виразником позитивної чи негативної оцінки адресата), завдяки чому стає засобом творення яскравих, динамічних образів, передає специфіку стосунків героїв, створює ефект реальності зображаного. Увиразненню аксіологічної й експресивної функцій апозитивем-вокативів також сприяє загальна інтонація речення, зокрема оклична, питальна чи питально-оклична.

Окрім цього, з'ясовано, що менш частотним у текстах художнього стилю є використання апозитивем-вокативів моделі «Адресате, адресате, ...», що пояснюють, уточнюють, характеризують попередній вокатив чи надають йому елементів оцінного значення. Визначено, що потужним стилістичним ефектом наділене використання в одному реченні апозитивем-вокативів моделі «Ти, адресате, ...» або «Адресате, адресате, ...» із синонімічним, взаємодоповнюваним, взаємопояснюваним значенням.

Ключові слова: апозитивеми-вокатив, займенники другої особи, уточнювальна функція, характеризувальна функція, художньо-образна функція, аксіологічна функція.

The article discovers that two groups of vocatives possess the features of an appositive syntaxeme: ones that duplicate the semantic and syntactic function of the 2nd person pronoun connected with it grammatically, while giving it additional characteristics (according to M. (Marian) Skab, model of "You, addressee, ..."); ones that explain, specify, characterize the previous vocative or give it elements of evaluative meaning (according to M. (Marian) Skab, model of "Addressee, addressee, ..."). We determined that vocative case is the typical expression of an appositive vocative, however, in some cases when the addressee is not a living person, it can be changed by the nominative case, to which the function of trope is added.

We focus attention on the fact that the appositive vocative of the model of "You, addressee, ...", which can be placed in preposition or post-position in relation to the 2nd person pronoun, in the neighbouring or distant position, is represented in literary texts extremely widely. The role of an appositive vocative near the pronouns you can be played by anthroponyms (in nominative and specifying function) or appellatives (in characterizing function). 2nd person pronouns with appositive vocatives functioning near them can be expressed both by direct and indirect cases with or without prepositions.

We determined that in literary text, the appositive vocative can perform an artistic and metaphoric (tropical) and axiological function (express a positive or negative evaluation of the addressee), due to which it becomes a means of creating vivid, dynamic images, conveys the specific nature of the relationships of characters, creates an effect of reality of the depicted. Axiological and expressive functions of appositive vocatives are also supported by the general intonation of a sentence, namely, vocative, interrogatory, or interrogatory-vocative.

Additionally, we discovered that the use of appositive vocatives of the model of "Addressee, addressee, ..." which explain, specify, characterize the previous vocative or give it element of evaluative meaning, is less frequent in literary texts. We determined that the use of appositive vocatives of the model of "You, addressee, ..." or "Addressee, addressee, ..." with synonymic, complementary, mutually explaining meaning has a powerful stylistic effect.

Key words: appositive vocative, second person pronouns, specifying function, characterizing function, artistic and metaphoric function, axiological function.

Постановка проблеми. Для сучасної лінгвістики характерна підвищена увага до вивчення особливостей мовлення. У цьому ключі вокатив як вияв апеляції до адресата мовлення, його сутність, різновиди, засоби вираження, функційне й комунікативне навантаження здавна ставали об'єктом наукових зацікавлень мовознавців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській лінгвістиці кличний відмінок (вокатив) вивчають у рамках граматичного (І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, І. Кучеренко, М. Плющ, К. Шульжук та ін.), семантико-синтаксичного (І. Бойко, О. Межов, М. (Мар'ян) Скаб, В. Явір та ін.), лінгвостилістичного (П. Дудик, С. Єрмоленко, А. Каратаєва, А. Коваль, Л. Лонська, Л. Мацько, Т. Сіроштан та ін.) і комунікативного (О. Корчова, В. Олійников, М. (Марія) Скаб, М. (Мар'ян) Скаб та ін.) підходів.

Так, І. Вихованець у «Нарисах з функціонального синтаксису української мови» (1992) розрізняє чотири різновиди кличного відмінка: 1) семантично складний кличний (кличний адре-

сата – потенційного суб'єкта дії): *Хлопче, заснівай*; 2) семантично складний кличний акцентованого адресата й нейтралізованого суб'єкта: *Хлопче, я розповім тепер про героя*; 3) кличний ідентифікаційний полісемантичний, що дублює семантико-синтаксичну функцію граматично пов'язаного з ним займенника II особи: *Ти, хлопче, гарно співаєш*; *Я впізнав тебе, хлопче*; 4) кличний однокомпонентного речення як конденсат суб'єктно-предикатної структури: *Тату!* [2, с. 187–190].

М. (Мар'ян) Скаб, беручи до уваги прагматичні й синтагматичні властивості, вирізняє шість варіантів вокативних синтаксем, умовно позначаючи їх моделями: «Адресате, дій (діймо)!», «Адресате, дієш? (діємо?)», «Адресате!», «..., адресате [слухай], ...», «Ти, адресате, ...», «Адресате, адресате, ...» [11, с. 326–327]. Серед поданих моделей нашу увагу привертають «Ти, адресате, ...» й «Адресате, адресате, ...». Першу науковець називає варіантом ідентифікувальної синтаксеми, а другу – квалітативної, зазначаючи, що в обох випадках «семантико-

синтаксичний комплекс вокативності суттєво потіснили інші семантико-синтаксичні ознаки» [11, с. 326–327]. Припускаємо, що йдеться про семантико-синтаксичні ознаки апозитивної синтаксеми, яку в конструкціях моделі «Ти, адресате, ...» вбачають І. Кучеренко [6, с. 16–17] (за умови, що займенник II особи виконує роль підмета) і В. Явір [13, с. 322–323] (у випадках, коли займенник II особи виконує роль як підмета, так і додатка), у моделі «Адресате, адресате, ...» – О. Безпояско, К. Городенська, В. Русанівський [1, с. 45] і Л. Лонська [7, с. 106], а А. Каратаєва [5, с. 57], С. Єрмоленко, Т. Сіроштан [3, с. 111] й А. Мойсієнко [9, с. 106, 114, 118] наділяють відтінками апозитивних значень обидві моделі.

В. Явір пропонує дещо ширшу семантико-синтаксичну класифікацію вокативних синтаксем: «1) Чоловіче, запрягай коня; Допоможи батькові, сину; Олено, працюєш?; Нездужаєш, Петре?; 2) Ти, сестро, співай; Ти плачеш, Маріє?; Ви такий здібний, Петре; 3) Ми приїдемо до тебе, сину, завтра; Тобі, Миколо, повернули борг; З тобою, брате, хоч на край світу; Бачу тебе, хлопче, вперше; На тобі, дочко, тримається все господарство; 4) Я хочу, мій голубе, побачити гори; Діти, завтра до нас завітають гості; 5) Брате! Сину!; Ех, друже!; 6) Мамо... Як солодко вимовляти це слово...; Земле моя! Скільки печалі й радості...; 7) О Господи! Боже ж мій! Матінко Божа!» [13, с. 321]. Цікаво, що дослідниця поділяє апозитивні синтаксеми-вокативи на два типи (див. пункти 2, 3): ужиті при займеннику II особи, що виконує функцію підмета; ужиті при займеннику II особи, що виконує роль другорядного члена речення (дodatка). В. Явір диференціює їх не лише на формально-граматичному рівні, а також на підставі того, що в першому випадку вокативна синтаксема наділена семантико-синтаксичними ознаками активності, вихідної спрямованості й формально-синтаксичної вторинності, а в другому – семантико-синтаксичними ознаками пасивності, фінальної спрямованості й формально-синтаксичною ознакою вторинної придієслівної центральності [13, с. 322–323].

Постановка завдання. Аналіз вищевказаних типологій вокатива засвідчує, що набір варіантів його вияву та їх семантико-синтаксичний зміст загалом збігаються. Однак щодо апозитивем-вокативів у науковців виникають розбіжності в розумінні того, які саме з вокативів мають нашарування апозитивних значень. Оскільки цьому питанню не присвячено окремого дослідження, вважаємо за необхідне в пропонованій статті схарактеризувати семантико-синтаксичні

та формально-синтаксичні ознаки апозитивем-вокативів, визначити їх функційне навантаження в текстах художнього стилю.

Виклад основного матеріалу. Вокативна синтаксема із семантико-синтаксичного погляду належить до складних, адже виникла в результаті об'єднання елементарних синтаксем [2, с. 193] й водночас містить у собі інформацію про мовця та його інтенцію, спонукання до дії (суб'єкт і предикат), співрозмовника (адресата) й потенційну його дію з можливими валентними партнерами [8, с. 178].

Серед варіантів вияву вокатива ми услід за А. Каратаєвою [5, с. 57], С. Єрмоленко, Т. Сіроштан [3, с. 111] та А. Мойсієнком [9, с. 106, 114, 118] вважаємо, що ознаками апозитивної синтаксеми наділені дві групи вокативів: ті, що дублюють семантико-синтаксичну функцію граматично пов'язаного з ними займенника II особи, додатково характеризуючи його (за М. (Мар'яном) Скабом, модель «Ти, адресате, ...»); ті, що пояснюють, уточнюють, характеризують попередній вокатив чи надають йому елементів оцінного значення (за М. (Мар'яном) Скабом, модель «Адресате, адресате, ...»).

Типовий вияв апозитивем-вокатива – кличний відмінок, основне значення якого – апеляція до особи-адресата мовлення – поєднується з додатковим емотивним навантаженням [10, с. 172]. Хоча у випадках, коли роль адресата виконує неістота, подекуди натрапляємо на апозитивем-вокативи, виражені називним відмінком: *Мовчанка. О так! Впізнаю тебе, мить розставання...* [8]; *Юність моя хороша, / де ж ти, моя весна?* [14, с. 75]; *Тож чого ти хочеш, безжальний світ?* [3, с. 73]; *Куди ж ведеш нас, віку невмолимий, / Сліпий водій, чи зрячий лиходій?* [2, с. 291]. У подібних конструкціях апозитивна синтаксема-вокатив стає виразником тропеїчних значень (зокрема засобом творення персоніфікації).

За нашими спостереженнями, у художніх текстах апозитивем-вокатив моделі «Ти, адресате, ...» представлена надзвичайно широко. Вона здатна розташовуватися в препозиції чи в постпозиції щодо займенника II особи, у суміжній із ним чи дистантній позиції. Роль апозитивем-вокатива при займенниках *ти, ви* можуть виконувати антропоніми, які, виражаючи емоційно-вольову сферу мовця, актуалізують чи активізують адресата: *Що ж ти, Петре, стоїш, заступаючи півнебокраю?* [8]; *Я вам скажу, Васюто, так мене серце тоді заболіло...* [11, с. 5]; *Ти така невимовна, Анно, ти вся з недомовок, / хвилюєшся, мов сама море...* [6, с. 34]; *Вороне, ти знаєш, де на хуторі*

живе мій брат [16, с. 237]. Якщо в подібних конструкціях антропонім не містить ознак експресивного забарвлення (лексичних чи словотвірних), то така апозитивема-вокатив виконує номінативну й уточнювальну функції й позбавлена додаткових відтінків значень. Також апозитивема-вокатив може бути виражена апелятивами й характеризувати адресата-особу за віком (*А ти, молодице, вже бабою стала!* – звернулася Танасиха до матері [16, с. 141]; *Махно?!!! Дитино а як ти вступив сюди?* [13, с. 46]); військовими й іншими званнями, титулами (... *тож веселися, цісарю, ти це дитя мале!* [4, с. 86]; *Так, пане капітан, ви не помилилися...* [10, с. 155]; *Ти, чернице Параскево, живи безтурботно* [9, с. 40]); реальними чи умовними родинними стосунками (*За що ви мене били, тату?* [11, с. 16]; *Що це ви, дядьку, мене тут висватуєте?* [14, с. 422]; *Ти, сину, – мовив далі, – до науки здольний* [9, с. 72]; *Сестро, коли ти плачеш, я стираю із тебе плями / і ця передчасну осінь з її незрозумілими журавлями...* [7]) тощо. Отже, апозитивема-вокатив, даючи другу назву адресатові, характеризуючи чи описуючи його, компенсує нестачу інформації, зумовлену семантичною ослабленістю займенника.

Займенники II особи, при яких функціонують апозитивема-вокативи, можуть бути виражені такими відмінками:

– називним: *З кожного пагону цвітом / проступають слова. Ти це почувеш їх, / наші насущний* [6, с. 60]; *Діл віків – лід, / діл – суму слід. / Різони ти, Дитино зір, / діру у рід* [2, с. 1182]; *Не знаю хто як, – шморгнув носом Ілько, – а ви, Авруме Йосиповичу, можете все* [16, с. 240]; *Ви граєте дуже неухважно, пане Немирич* [4, с. 196];

– родовим без прийменника чи в поєднанні з прийменниками *у, з, від, до, про* тощо: *Україно! Ти для мене – диво! / І нехай пливе за роком рік, / Буду, мамо горда і вродлива, / З тебе дивуватися повік...* [2, с. 636]; *І все ближче до вас, пане отамане* [16, с. 63];

– давальним: *Що ж тобі, дівчинко, циркулем креслять любов, / Нестримну таку і майже геометричну?* [7]; *І плачу, було, й сміюся, / Як слухаю ті пісні... / Спасибі ж тобі, дідусю, / За те, що ти дав мені...* [14, с. 104]; *Не рівня я вам, паниченьку, – обізвалася вона* [9, с. 76]; *Що вам, діду, півдня за хлібиною човгати, / а давайте я вас підвезу лісапетом?* [15, с. 100];

– знахідним без прийменника або в поєднанні з прийменником за тощо: *Ворон наповнив михайлика по віncia, – за тебе, моя пташко, – і випив до дна* [16, с. 159]; *...і хтось тобі усміхнеться втомлено, / а я подумаю: от і добре, / я знаю тебе,*

маско [15, с. 52]; *З такої okazji дозвольте запросити вас, пане поручнику, і вас, милі панни, на келих шампанського* [16, с. 32];

– орудним у поєднанні з прийменниками *з, перед* тощо: *жінці з цоками білими / манжет натирає долоню / лишилися з тобою сину мій / ми двоє у цьому домі* [6, с. 68]; *...Зустрінувся очима з тобою, русалко русявоголова* [4, с. 242]; *Що перед вами, судді, не клонюся / в передчутті недовідомих верст* [2, с. 766];

– місцевим у поєднанні з прийменниками *у, при* тощо: *Я – останній грек у тобі, степова Елладо!* [2, с. 851]; *маленьке сонце моє при тобі так тихо так незрівнянно тихо...* [12, с. 50]; *Хоча серце у вас, Якове Платоновичу, сказала, як у молодого* [10, с. 175].

Варто зазначити, що в художньому тексті апозитивема-вокатив здатна бути джерелом творення таких тропів, як-от: метафора (*Спасибі тобі, моя золота* [16, с. 314]), епітет (*Але ви, срібний Михайлику, без пояса дрова кололи, а вітер був великий, можете поперек застудити* [11, с. 81]), персоніфікація (*гей дерев'яна церкво царице / тьмяна паньматко в хрестатій намітці...* [1]; *Розкажіть ви, роси, ніби перли, чисті, / Чому вас роняють трави урочисті?* [14, с. 344]), ампліфікація (*Ти, мерзо мерзенна, приймаку дурний, безродне насіння, ти, дурню остатний, що до такої самої дурної пристав, ти злодію галицейський, паськудо паськудна... я на тебе управу знайду...* [11, с. 49]). Це свідчить про те, що апозитивема-вокатив виконує ще й художньо-образну функцію, стає яскравим засобом творення неординарних образів, передає специфіку стосунків героїв, їхнього світовідчуття, а також додає зображуваному динамізму.

Також, як влучно зауважує К. Шулжук, у художньому мовленні вокатив виражає не лише звернення до адресата, а й ставлення з боку мовця до нього [12, с. 175]. Отже, апозитивема-вокатив здатна виконувати аксіологічну функцію, будучи виразником позитивної чи негативної оцінки адресата. Позитивне ставлення з боку мовця зумовлене почуттям любові, ніжності, співчуття, жалю, захоплення тощо щодо адресата-особи, наприклад: *Горобчику, – щечече матуся, – ти вже прокинувся?* [5]; *Що ж ти, малятко, ля-ля і ля-ля про любов? / Ночі нестримно перетікають кальяном, / Дівчинко, ти на помилках навчилася знов, / Зрештою, ти це робитимеш бездоганно* [7]; *Спасибі вам усім, мої рідні, за розуміння* [16, с. 314]; *...Ой скажи мені, чому хмелію / Біля тебе, мила кароока?* [14, с. 102]; *Я і ТАМ пам'ятатиму, як Ви, мій дорогий тату, витяглися в нитку, щоб дати мені освіту...* [16, с. 314].

Колориту інтимізації мовлення додають словотвірні засоби, зокрема вживання зменшено-пестливих суфіксів *-чик-*, *-ятк-*, *-к-* тощо, а також лексичні: використання різних форм займенника *мій* і субстантивованих іменників *милий*, *дорогий*. Натрапляємо на ще один відтінок позитивної оцінки – пафосно-позитивний, наприклад: ... *я згодився б тримати тебе на руках, княгине, пані, королево танцю, літаюча жінко, не муч мене зараз, бо я дурний, я можу вкрасти тебе...* [4, с. 172]; *І я тобі, ненько, кажу по-синівськи «Добраніч...»* [4, с. 228].

Своєрідним проміжним етапом між позитивним і негативним в оцінці адресата вважаємо використання апозитивеми-вокатива з позитивно-іронічним значенням (... *ну, дякую тобі, любчику мій солоденький, за такі компліменти, нагнати тебе, чи що...* [4, с. 188]), завуальовано викривальним (*А ви що, любко-душко, хотіли їм свічку світити, чи показувати, коли ся діти роблять?!* [11, с. 94]) або пафосно-іронічним (*Ми тут не можем ні пити, ні їсти, / Ані читати газети й книжки, / Доки квебекські сепаратисти / Тіло твоє деруть на шматки, / Многостраждальна ненько-Канадо!* [4, с. 230]).

Негативна оцінка може стосуватися як адресатів-конкретних осіб, так й узагальнених, а також адресатів-неосіб (предметів, явищ, абстрактних понять). Її спектр характеризують такі відтінки значень:

– зневажливе: ...*Ти створена, курво, / для пензля майстра! Ая, Поліно, / лише помилка, лише поліно / і одоробло, тупе похмурво* [4, с. 333]; *Божевільний хрич, я тебе на куски розріжу, – кричав Ростислав* [10, с. 75]; – *Закрий клапачку, ти, пультката ропухо!* – гаркнув чоловік роздратовано [5];

– викривальне: *А чи тобі, нензо лєста і курво остатна, мозіль не зробився на отій твоїй поморщеній штуці після весілля у Ріжні тої неділі, коли підфітківала ногами на сіні коло цимбаліста, аж смереки ся жмурили з устиду, не то, що люде?* [11, с. 36]; *Тияк з отаманом розмовляєш, рило невмите?* [16, с. 203]; *Ви, байстрюки катів осатанілих, / Не забувайте, виродки, ніде: / Народ мій є! В його волячих жилах / Козацька кров клекоче і гуде!* [14, с. 271];

– саркастичне: *О власники життя, о навуки у шклянці – / для вас – нервовий вальс, аж піна з язиків, / піротехнічний шал!...* [4, с. 106]; *О власники грошей з обличчями вампірів, / для вас і ваших дам – парада в стилі «вамп»!* [4, с. 106];

– цинічне: *Я схилився б низько, шептав би п'янку, / цілував би слід кроку твого, Варваро, / край мережива твого, дурна міщанко, / посмітюхо*

з Ринку, глуха почваро! [4, с. 109]; *Ля Мамо – / оф-бродвейська шльондро / – сестро акторів – / – мачуха режисерів – / – повіє з околиць площі святого Марка – / На червоній цеглі твого тіла твої глядачі / залишають графіті...* [13, с. 99].

Увиразненню аксіологічної й експресивної функції апозитивем-вокативів сприяє загальна інтонація речення, зокрема оклична, питальна чи питально-оклична. Також значну роль відіграє їх позиція в реченні. Так, на думку А. Загнітка й Г. Миронової, розміщення вокатива в реченнєвій постпозиції сприяє його експресивному увиразненню [4, с. 91]. О. Межов зазначає, що інтонаційне виокремлення характерне як для вокативів, що перебувають на початку речення, так і для тих, які стоять у його кінці, хоч останнім також притаманне сповільнення темпу мовлення [8, с. 180]. Однак, за нашими спостереженнями, здебільшого апозитивеми-вокативи займають позицію в середині речення, набуваючи інтонації вставних компонентів.

У текстах художнього стилю натрапляємо на використання при займенниках II особи синонімічних, взаємодоповнюваних, взаємопояснюваних апозитивем-вокативів, наприклад: ...*А ти куди, Михайле – сину Петра, зібрався?* [11, с. 170]; *А ви, кати-наглядачі, / Всія Росії палачі, / Не мучте – / краще нас повісьте...* [2, с. 820]; *Відпускаю тобі ці гріхи, рабо Божя Параскево, в миру княгине Настасіє Жеславська* [9, с. 70]; *я теж зможу поцілувати тебе в чоло теж зможу тебе обійняти / Боже радості Боже любові Боже усміху* [12, с. 60]; *Марто, кохана, я запевняю тебе, що все буде якнайкраще, – переконано мовив Немирич* [4, с. 167]. Подібні ряди вокативів у стислій, але семантично насиченій формі розкривають образ адресата через поєднання інформації про його походження, родинні зв'язки, рід занять безвідносно до професійної діяльності тощо зі ставленням мовця (позитивним чи негативним (зневажливим, викривальним, саркастичним тощо)). Тобто виконують водночас і характеризувальну, й аксіологічну функції. Схоже навантаження в художньому тексті мають структури моделі «Адресате, адресате, ...», у яких перший із вокативів стає означуваним, а кожен наступний, перебуваючи в суміжній постпозиції, увиразнює, доповнює й пояснює його, наприклад: *Чуй мене, знайдемо всі слова. / Отче, наш хлібе насущний, чуй* [6, с. 60]; *офеліє – дівчинко з передмістя – / сівиши при березі океана – додаю припливи сумнівів...* [13, с. 128]; *Степе широкий наш, рідний наш брате, / Трунку, настояний на поліні!* [2, с. 1120]. Однак, за нашими спосте-

реженнями, їх уживання за частотністю значно поступається апозитивемам-вокативам моделі «Ти, адресате, ...».

Висновки. Отже, у художніх текстах функціують дві групи апозитивем-вокативів. Широко представлені вокативи, що дублюють семантико-синтаксичну функцію граматично пов'язаного з ними займенника II особи, який може вживатися у формі як прямого, так і непрямих відмінків. Роль апозитивема-вокатива в цих конструкціях виконують антропоніми (у номінативній та уточнювальній функції) й апелювати (у характеризувальній функції). Також апозитивема-вокатив здатна виконувати художньо-образну й аксіологічну функції, завдяки чому стає засобом творення

яскравих, динамічних образів, передає специфіку стосунків героїв, створює ефект реальності зображуваного. Менш частотним у текстах художнього стилю є використання апозитивем-вокативів, що пояснюють, уточнюють, характеризують попередній вокатив чи надають йому елементів оцінного значення. Потужним стилістичним ефектом наділене використання в одному реченні апозитивем-вокативів із синонімічним, взаємодоповнюваним, взаємопояснюваним значенням.

Перспективу подальших наукових розвідок пов'язуємо з ґрунтовним вивченням апозитивем-вокативів у комунікативних позиціях теми або реми за актуального членування речення-висловлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Безпояско О., Городенська К., Русанівський В. Граматика української мови. Морфологія : підручник. Київ : Либідь, 1993. 336 с.
2. Вихованець І. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наукова думка, 1992. 224 с.
3. Єрмоленко С., Сіроштан Т. Вокатив як виразник змін у сучасному українському просторі (на матеріалі прози Оксани Забужко). *Science and Education a New Dimension. Philology*. Budapest, 2019. VII (60). Вип. 204. С. 110–113.
4. Загнітко А., Миронова Г. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект. Brno : Masarykova univerzita, 2013. 223 с.
5. Каратаєва А. Український вокатив у текстовій структурі історичного роману «Диво» Павла Загребельного. *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДонНУ, 2010. Вип. 21. С. 55–60.
6. Кучеренко І. Вокатив як функціональний член речення і так зване звертання. *Українське мовознавство*. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2003. Вип. 25. С. 11–20.
7. Лонська Л. Національний колорит звертань Миколи Гоголя. *Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки»*. Черкаси, 2009. № 158. С. 103–108.
8. Межов О. Функційне навантаження вокативів у поетичних творах Василя Стуса. *Наукові записки НаУОА. Серія «Філологічна»*. Острого : Видавництво НаУОА, 2014. Вип. 44. С. 178–181.
9. Мойсієнко А. Сучасна українська мова. Синтаксис простого ускладненого речення : навчальний посібник для студентів ВНЗ. Київ : ДП «ВД «Персонал»», 2009. 208 с.
10. Плющ М. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : підручник. Київ : ВД «Слово», 2010. 328 с.
11. Скаб М. Ще раз про семантико-синтаксичну варіантність вокатива в українській мові. *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДоНУ, 2007. Вип. 15. С. 325–330.
12. Шульжук К. Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 408 с.
13. Явір В. До питання про семантико-синтаксичний статус вокатива. *Вісник Запорізького національного університету. Серія «Філологічні науки»*. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2006. № 2. С. 320–324.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Андрухович. Ю. Листи в Україну. Вибрані вірші. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. 240 с. URL : http://chtyvo.org.ua/authors/Andrukhovych/Lysty_v_Ukrainu_zbirka/ (дата звернення: 20.12.2019).
2. Антологія української поезії ХХ ст. / упоряд. І. Малкович. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2016. 1280 с.
3. Бабкіна К. Заговорено на любов : збірка. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 96 с.
4. «Бу-Ба-Бу» (Юрій Андрухович, Олександр Ірванець, Віктор Неборак) : Вибрані твори : поезія, проза, есеїстика / упоряд. В. Ґабор. Львів : ЛА «Піраміда», 2008. 392 с.
5. Винничук Ю. Танго смерті. Харків : Фоліо, 2012. 384 с. URL : <https://online-knigi.com/page/190964> (дата звернення: 28.12.2019).
6. Дикобраз В. Необхідне підкреслити : збірка поезій. Київ : Смолоскип, 2016. 144 с.
7. Жіноче коло : поетична збірка / уклад. П. Городиська. URL : http://shron1.chtyvo.org.ua/Horodyska_Polina/Zhinoche_kolo_zbirka.pdf. (дата звернення: 09.02.2020).

8. Забужко О. Друга спроба. Київ : Факт, 2005. URL : <http://poetyka.uazone.net/zabuzhko/> (дата звернення 28.12.2019).
9. Кралюк П. Синопис : роман, повісті, новела. Київ : Ярославів Вал, 2014. 688 с.
10. Лис В. Століття Якова. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 240 с.
11. Матіос М. Слodka Даруся. Львів : ЛА «ПІРАМІДА», 2011. 188 с.
12. Матіяш Б. Пісня Пісень. Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. 140 с.
13. Махно В. Cornelia Street Café: Нові та вибрані вірші. Київ : Факт, 2007. 224 с.
14. Симоненко В. Вибрані твори / упор. А. Ткаченко, Д. Ткаченко. Київ : Смолоскип, 2012. 852 с.
15. Цілик І. Глибина різкості. Поезії. Чернівці : Книги – XXI; Meridian Czernowitz, 2016. 112 с.
16. Шкляр В. Залишенець. Чорний Ворон. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 384 с.

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-2.15>

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ МІФОЛОГЕМИ СОНЦЯ ЯК НОСІЯ ПОЕТИЧНОГО НАТХНЕННЯ У ТЕКСТАХ ОЛЕКСІЯ ДОВГОГО

VERBALIZATION OF THE MYTH OF THE SUN AS A CARRIER OF POETIC INSPIRATION IN OLEKSII DOVHIY'S TEXTS

Строкаль О.М.,

orcid.org/0000-0002-9229-2711

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри української мови та прикладної лінгвістики

Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У дослідженні проаналізовано особливості мовного вираження міфологеми сонця як носія поетичного натхнення на матеріалі поетичних текстів Олексія Довгого. Автором статті здійснено аналіз ключових проблем, які порушено сучасною лінгвістикою в межах антропоцентричної парадигми, та наголошено на важливості мовного вираження того чи іншого погляду певного індивіда на дійсність.

Під час проведення дослідження автором було зроблено низку теоретичних узагальнень, які стосуються проблеми розуміння тексту як певного наукового поняття. У статті було з'ясовано роль і функції поетичного тексту у діалозі «автор – читач». Вивчення особливостей мовного відображення космологічних уявлень ліричного героя Олексія Довгого показало, що одним із найбільш яскравих є усвідомлення ліричним героєм сонця як носія поетичного натхнення, що знайшло своє втілення у відповідних мовних конструкціях. Досліджуваний матеріал дає змогу говорити про те, що сонце усвідомлюється ліричним героєм як певна квінтесенція всього позитивного у всесвіті. Ліричний герой розуміє сонце і як небесне світило, і божество, і символ родючості, і центр всесвіту та ін. Під час аналізу було зауважено, що сонце як символ натхнення у мовній картині світу ліричного героя О. Довгого виступає компонентом певного ідеалізованого локусу, який часто співвідноситься для поета із небом. З'ясовано, що образ поезії тісно пов'язується із небесними світилами – сонцем і зорею, де остання, відповідно до народних уявлень українців, мислиться ліричним героєм як святе і праведне начало. Дослідження показало, що у свідомості ліричного героя всесвіт існує у вигляді триярусної моделі, у якій вищий ярус поєднує світ богів, середній – світ людей, а нижній – світ потойбічний, підземний. З'ясовано, що вищий ярус асоціюється з божественним і творчим началом. Доведено, що в текстах поета вищий і середній яруси активно взаємодіють для створення образу поетичного натхнення, основним елементом якого є образ поета. Дослідження показало тісний взаємозв'язок сонця та поета і його творчості, а також вплив цієї творчості на майбутнє людства.

Ключові слова: сонце, міфологема, поетичне натхнення, мовна картина світу, поезія Олексія Довгого.

The peculiarities of the linguistic expression of the myth "sun" as a carrier of poetic inspiration on the material of Oleksii Dovhii's poetic texts are analyzed in the study. The author of the article analyzes the key problems that are raised by modern linguistics within the anthropocentric paradigm, and emphasized the importance of expressing linguistically a particular individual's view of reality.

During the study, the author made a number of theoretical generalizations concerning the problem of understanding the text as a certain scientific concept. The article clarifies the role and functions of poetic text in the author-reader dialogue. The study of the peculiarities of the linguistic reflection of the cosmological representations of Oleksii Dovhii's lyrical hero showed that one of the most striking is lyrical hero's awareness of the sun as a carrier of poetic inspiration, which has been embodied in the corresponding linguistic constructions. The material under study suggests that the sun is perceived by the lyric hero as a certain quintessence of everything positive in the universe. The lyrical hero understands the sun as the celestial luminary, and the deity, and the symbol of fertility, and the center of the universe etc. During the analysis, it